
Už žádnou tlustou čáru

Už žádnou tlustou čáru

RESPEKT

14.1.2008, autor: Adam Šůra, Jan Brabec, Ondřej Kundra
V Česku se prosazuje generace historiků nezatížených komunismem

Před listopadem 89 nevládla v Česku totalita, tehdejší režim měl řadu dobrých stránek. Tímto tvrzením chce skupina sedmapadesáti poslanců ČSSD torpédovat vznikající Ústav pro studium totalitních režimů. Naplno se tak rozhořel nový boj o výklad minulosti. Ukazuje se přitom, že v hodnocení předlistopadových dějin má česká společnost zmatek. Zároveň se ale blýská na lepší časy.

O tom, že s její filozofickou fakultou není něco v pořádku, se Katka Volná přesvědčila za dobu svého studia už mnohokrát. Stačilo, aby mezi učiteli vznikl nějaký ostřejší konflikt, a v tu ránu na sebe začali navzájem házet špínu z jakési temné minulosti. Občasné výbuchy plné emocí a nejasných náznaků lezly jednatřicetileté doktorandce na nervy. „Bylo to na nic. V tu chvíli končila jakákoliv smysluplná diskuse,“ říká. „Tu dobou jsem nezažila a nanejvýš jsem mohla tušit, proč vzbuzuje takové vášně.“ Aby si udělala víc jasno, vyrazila do univerzitního archivu, kde se pustila do zkoumání dokumentů fakultní komunistické strany. Po pár dnech strávených nad složkami zápisů a hlášení jí začalo docházet, v čem je asi problém. „Čekala jsem nudné úřední papíry, skutečnost mě ale dost překvapila,“ říká. I v „perestrojkových“ osmdesátých letech, kdy komunistický režim podle obecného přesvědčení ztrácel sílu, svírala školu atmosféra strachu. „Tvrdí se, že osmdesátá léta už byla spíš taková poklidná doba,“ říká Volná. „Ale podívejte se na tohle!“

Jako lord Voldemort

Na obrazovce svého notebooku ukazuje naskenovaný strojopis, v němž tehdejší děkan Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Václav Ráb nařizuje, aby si fakultní orgány posvětily na studentku, která se nechala pokřít a „domnívá se, že lze smířit náboženskou víru s marxistickým světovým názorem“. Takový člověk, stojí v zápise s datem 1985, by měl „zanechat studia na FF UK“. Jak ukazují další dokumenty, v témže roce málem letěla z fakulty jiná studentka za to, že poslala pohlednici kamarádce emigrantce do Rakouska. A předtím musel ze školy odejít student, který si do svého soukromého deníku napsal „KSC – fuj“. Zápis objevili pohraničníci, když studenta šacovali při jeho výletu na Západ. Pak absolvoval několik výslechů na StB, a když o nich tajná policie informovala vedení školy, tak „politicky nespolehlivého“ studenta vyhodili. „Člověk si prostě ani tehdy nemohl být jistý vůbec ničím,“ říká Katka Volná. „A spousta dnešních učitelů v té době studovala, nebo už dokonce přednášela. Muselo to doléhat na všechny.“ Přesto pamětníci mimo chvíle vypjatých a nesrozumitelných hádek a výčitek o minulosti fakulty otevřeně mluvit nechtějí. „O té době se mlčí stejně, jako se mlčelo o všemocném pánovi zla Voldemortovi v příbězích Harryho Pottera,“ říká Katka. „To je ale absurdní. Takový strach jenom škodí.“ Mladá doktorandka proto založila studentský výzkumný tým, který se snaží srovnat neuspořádané dokumenty z dob před listopadem. Mravenčí práce týmu je podle Volné nutným předpokladem k tomu, aby bylo možné minulost bez emocí pojmenovat.

Já to podepsal?

Podobné rozpoznání dosud zahalené tváře vlastní minulosti, jakým prošla Kateřina Volná, na většinu Čechů zřejmě teprve čeká. Pomoci by jim v tom chtěla nová instituce – Ústav pro studium totalitních režimů, v jehož čele stojí bývalý studentský rebel a historik Pavel Žáček. Jenomže jeho instituce, která má spolu s uspořádaným a na počítači dostupným archivem bezpečnostních složek posunout kupředu bádání o mechanismech komunistické moci, vzbudila bouři nevole. Hlavně mezi sociálnědemokratickými politiky. Už při schvalování zákona o vzniku ústavu, kdy cloumaly sněmovnou emoce, jaké se běžně nevidí. Sociální demokraté se na přípravě zákona odmítli podílet, neboť v jejich klubu postupně zvítězil názor, že celá idea ústavu je špatná a nedá se vylepšit, jen škrtnout. Před finálním hlasováním pak opustili jednací sál a potom s hlasitými výkřiky „fuj“ a „hanba“ v přilehlých kuloárech sledovali schválení normy na velkém televizním monitoru. Někteří z nich se přitom drželi kolem ramen. Vzniku ústavu tím sice nezabránili, ale to se teď snaží dohnat. Teď leží u Ústavního soudu stížnost podepsaná 57 poslanci ČSSD, která navrhuje výzkumnou instituci zrušit. Proč ale

levicovým politikům, z nichž mnozí byli za minulého režimu perzekvováni, leží ústav tolik v žaludku? Z jejich odpovědi tomu nelze snadno přijít na kloub.

Problém mají sociální demokraté už s názvem instituce. Vadí jim slovo „totalitní“. Podle autora ústavní stížnosti Zdeňka Jičínského to slovo neodpovídá skutečnosti. Pojem totalita vůbec nesedí třeba na 60. léta, kdy podle Jičínského režim spěl ke stále větší demokracii. „Je třeba zkoumat konkrétní projevy komunismu. A ne to období paušálně označit jedním slovem,“ říká. Přesně takové zkoumání má ale vznikající Ústav pro studium totalitních režimů bez ohledu na svůj název výslovně nařízené zákonem. „To je sice pravda, ale jako celek je ten zákon koncipovaný špatně,“ říká Jičínský. Protože totiž vrcholný orgán ústavu – jeho radu – jmenuje a odvolává Senát, dostává se tato instituce pod „kuratelu politiků“ a hrozí politické zneužití vědeckého bádání. Jakými mechanismy budou politici vědu ovládat, ale Jičínský říci nechce. A dodává, že proti současné radě ústavu ani řediteli Pavlu Žáčkovi nic nemá. „Je to dobrý historik. Netvrdím, že z toho ústavu nemůže vzejít nic užitečného.“

Co na ústavu vadí ostatním sociálním demokratům, se dá zjistit jen těžko. „Já jsem podepsal nějakou takovou stížnost?“ diví se svému podpisu pod Jičínského stížností například místopředseda ČSSD Zdeněk Škromach. Proti zřízenému ústavu totiž prý „vůbec nic nemá“. Bývalý duchovní a signatář Charty 77 František Bublan sice o svém podpisu ví, Jičínského text ale vlastně „doopravdy nečetl“. Jedině Stanislav Křeček je konkrétnější. „Počkáme si, až budeme ve vládě, a potom tu instituci normálně zrušíme,“ říká. Ústav je podle něj nadbytečný: s minulostí už jsme se dostatečně vyrovnali lustračním zákonem a nějaké další bádání nemá význam. „Nemá cenu donekonečna vzpomínat, otvírat staré rány a pořád si něco vyčítat,“ prohlašuje poslanec. Jeho kolega Jičínský s ním souhlasí. „Berte to reálně: co šlo napravit, se v devadesátých letech napravilo, dnes už žijeme jenom současností a budoucností, minulost už žádnými příkrými soudy nezměníme,“ říká. Komunistický režim prý navíc podle něj nebyl „svou podstatou vůči společnosti potlačovatelský“ a měl řadu ušlechtilých zásad, na které dnes lidé rádi vzpomínají. „Třeba podnikové rekreace, školky a jesle pro děti zdarma,“ vypočítává bývalý komunista a poté disident Jičínský.

Pilíře totality

Jak vyplývá z říjnového průzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM), nejsou sociální demokraté ve svém smířlivém hodnocení předlistopadového režimu nijak výjimeční. Češi totiž nemají na svou nedávnou minulost zrovna vyhraněný názor. Na otázku, jestli byly poměry v Česku před rokem 1989 ve srovnání s dneškem horší, či lepší, zdaleka nejvíc lidí (52 %) odpovídá, že „nevědí“. Třetina lidí si myslí, že poměry jsou dnes lepší, a 16 procent vidí dobu před listopadem v růžovějších barvách než dnešek. Poměr procent se přitom od počátku devadesátých let, co CVVM průzkum provádí, téměř vůbec nemění.

„Jistý důvod tohoto rozmazaného hodnocení minulosti může být prostě v nostalgii po starých časech, na které stárnoucí generace vzpomínají jako na zlatou dobu svého mládí,“ říká sociolog Miroslav Petrušek. „A roli hraje určitě i to, že většina lidí proti režimu aktivně nevystoupila. Dnes si to omlouvají tím, že vlastně nebylo proč – vždyť ta doba nebyla tak zlá.“ Podle Petruska v sobě tento smířlivý přístup k nepěkné minulosti nese skryté nebezpečí. „Jakmile začnete na totalitním režimu shledávat nějaké klady, skončí to špatně,“ říká sociolog. Není prý potom nijak těžké dospět k přesvědčení, že místo několika politických stran by bylo lepší mít jenom jednu a že špiclování lidí tajnou policií není zas až tak strašná věc. „Samozřejmě že režim se v různých vlnách změkčoval a zase přitvrzoval,“ říká Petrušek k „ústavně“ rozehrané debatě o vhodném názvu pro předlistopadovou dobu. Na akademické půdě se navíc o vymezení pojmu „totalita“ vedou spory a třeba filozofka Hannah Arendtová ve svém uznávaném díle Původ totalitarismu tvrdí, že totalitními byly jen stalinský a hitlerovský režim; na pozdější režimy, tedy i ten československý od konce padesátých let, se prý tato klasifikace nehodí. Přesto ale podle Petruska období mezi lety 1948 a 1989 splňuje definiční znaky totality, na kterých se dnes většinou shoduje sociologická a politologická literatura. Moc držela jediná strana vnucující lidem jako jedinou povolenou a správnou svoji ideologii. Režim ovládal všechna média i hospodářství a fungovala tu všemocná tajná policie, která se naprosto vymykala jakékoliv veřejné kontrole.

Díky integraci Česka do Evropy dnes návrat komunistické totality podle Petruska nehrozí. Dokud ale Češi charakter starého režimu jasně nepojmenují, budou pořád náchylní k „vládě tvrdé ruky“. A tohle pojmenování podle sociologa pořád nenastalo. „Ta doba není ani pořádně vědecky popsána,“ říká. „Ti, co dnes bádají o minulosti, jsou s tou dobou často úzce spjatí a chybí jim odstup.“

Prostě to musí vzniknout

Ten barokní malostranský palác pod Pražským hradem by člověk odhadoval buď na velvyslanectví, nebo sídlo nějaké hodně bohaté firmy. Od počátku devadesátých let tu ale sídlí Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR – až do vzniku Ústavu pro studium totalitních režimů jediná instituce v Česku, která se systematicky zabývá studiem moderních českých dějin. Bádání začínalo v devadesátých letech samozřejmě od nuly, dnes už má ústav na kontě okolo tři sta padesáti publikací, které se moderním českým dějinám věnují z různých pohledů. Jak ale ředitel výzkumné instituce Oldřich Tůma přiznává, ve srovnání s ostatními posttotalitními zeměmi střední Evropy je to málo. Není se čemu divit. Jenom v Německu je podobných institucí zaměřených na moderní dějiny a totalitarismus řada a možnosti financování výzkumu jsou díky státním i soukromým nadacím nepoměrně větší. „Němci financují vlastně i nás,“ upozorňuje Tůma. Díky finanční podpoře z německých nadací mohl Ústav pro soudobé dějiny uspořádat mezinárodní konferenci o Chartě 77 a připravovat konferenci o roku 1968. Problém ale není jen v penězích.

Při zběžném pohledu na publikace o českých poválečných dějinách je zřejmé, že badatelé nejčastěji řeší dílčí témata typu „Rok 1968 v dobových médiích“. Souhrnná práce, která by se pokoušela zachytit, co se v Česku během

komunistického panství vlastně dělo, ale pořád schází. „Je to problém,“ říká historik z generace dnešních třicátníků Jaroslav Cuhra. I on je přesvědčený, že starší generaci historiků chybí od nedávné minulosti potřebný odstup. Mladší badatelé se ale zase podle něj bojí pouštět do větší práce. Sám Cuhra se o něco takového pokusil, když s kolegy sepsal knihu o českých zemích v evropských dějinách od roku 1918 až po žhavou současnost. „Dopadli jsme docela špatně,“ říká historik. „Snesla se na nás ze všech stran kritika za to, co všechno jsme opomněli a co jsme napsali chybně.“ Přesto se Jaroslav Cuhra chystá na další velkou práci o moderních českých dějinách. „Tyhle věci prostě vznikát musí. Je na to už i velký tlak ze strany nakladatelů,“ říká. „Třeba se to zase až tak úplně nepovede. Ale bude to minimálně důležitý krok, od kterého se může rozjet další kolo bádání.“

Žádná revoluce

I historici se ale na nový Ústav pro studium totalitních režimů dívají s nedůvěrou. Uznávají sice, že může vnést víc světla do toho, jak fungoval komunistický bezpečnostní aparát, bojí se ale zároveň toho, co deklarují někteří poslanci ČSSD: že ústav zruší, jakmile se dostanou k moci. „Ta závislost ústavu na jedné konkrétní koalici, která ho prosadila, se mi nelíbí,“ říká ředitel „konkurenční“ instituce Oldřich Tůma. „Stačí, aby mu jiná politická garnitura přiškrtila finance, a je s jeho plány konec.“

Šéf nové výzkumné instituce Pavel Žáček je však optimista. Věří, že časem přesvědčí i současné opoziční politiky. „Až začneme provádět normální výzkum, obavy zmizí,“ říká. Vědecké výsledky se ale podle jeho slov dostaví nejdřív za tři roky. Zatím vedení ústavu řeší ryze praktické otázky. „Den po dni se pereme, aby byly peníze a prostory pro archivy,“ říká člen rady ústavu, historik Michal Stehlík. Strach některých lidí z toho, co z pitvání nedávné minulosti vlastně vzejde, ale dovede pochopit. Sám s tím má své zkušenosti.

Shodou okolností je totiž zároveň děkanem pražské filozofické fakulty, jejíž předlistopadové dějiny dnes rozkrývá se svým týmem studentka Katka Volná. Když za ním před rokem přišla s žádostí o podporu, nebyl si jistý, jak má reagovat. „Trochu jsem se bál, aby z toho nevzešla jenom nějaká skandální odhalení, která napáchají víc škody než užitku,“ vzpomíná. Nakonec ale dal studentům šanci a dnes svého rozhodnutí nelituje.

Sedm mladých historiků a bohemistů strávilo desítky dní v archivech, upořádali několik desítek metrů archivních dokumentů. „Líbí se mi jejich uměřený odstup,“ komentuje bádání sociolog Miroslav Petrušek, který práci týmu také sleduje. „Ti lidé už nejsou s dobou před listopadem emocionálně spjatí. Chtějí prostě jenom zjistit, jak fungovala.“ Studenti stráví v archivech ještě minimálně rok a nakonec chtějí vydat edici nejdůležitějších dokumentů ze stranického archivu s doprovodnými studii. Slibují si od toho, že dosavadní tabu kolem předlistopadové minulosti padne a atmosféra na fakultě se pročistí. „Žádnou velkou revoluci nečekám,“ říká Katka Volná. „Ale snad alespoň zmizí taková ta zvláštní situace, že je tu něco, o čem se jenom tuší a mlčí.“ Q